

реально зменшать його результат та ефективність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеенко И.В. Манипуляция человеком как теоретическая и практическая проблема // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – Київ – Запоріжжя – Одеса, 1998. – Вип. 3.
2. Войтасик Л. Психология политической пропаганды. – М.: Прогресс, 1981.
3. Грачев Г.В., Мельник И.К. Манипулирование личностью: организация, способы и технологии. – М.: ИНФРАН, 1999.
4. Гуменюк О.Є. Маніпуляція як різновид психологічного впливу // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №1.
5. Заярна О. Як переконати масову аудиторію: психологічні чинники ефективності пропаганди // Нова політика. – 1999. – №1.
6. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – К.: Орієнтир, 2000.
7. Корнев М.Н., Фомічова В.М. Особливості використання колективного навіювання в сучасних маніпулятивних технологіях // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави: Зб. наук. праць / За заг. ред. В.М. Литвина та М.М. Слюсаревського. – К.: Інф.-вид. центр тов-ва “Знання”, 2001.
8. Купцов А. Маніпулятивна складова соціальної взаємодії в контексті політичного маркетингу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №2.
1. Мотузенко Б.І. Маніпуляції як соціальна технологія // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – Київ – Запоріжжя – Одеса, 2000. – Вип. 4.

Ірина Киянка

Львівський інститут менеджменту

ВИХОВАННЯ ПРИНЦИПУ ТОЛЕРАНТНОСТІ ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ ПОЛІТОЛОГІЇ

О Киянка І., 2006

Конфлікт і компроміс, консенсус і толерантність – неодмінні супутники людського буття. Взаємодіючи і змінюючи один одного, вони забезпечують не тільки сталий розвиток суспільства, але й гармонізують відносини в спільнотах. Принцип толерантності допомагає різним групам та спільнотам не тільки співіснувати, але й захищає державно-політичний устрій держави.

Conflict and compromise, consensus and tolerance are necessary for human life. Cooperative and change one to one gives of the new possibility for development of society and harmonize of relationships in communities. Principle of tolerance helping of different groups and communities not only to be but support of authority and political regime in country.

Викладання таких тем, як політичний процес, політичні конфлікти, політична культура надає можливість прививати студентам розуміння толерантності, консенсусу і компромісу у демократизації суспільного життя. Своєю чергою, це вимагає вияснення суті принципу толерантності як складової політичного процесу і досягнення політичної стабільності, Оскільки плюралізм, консенсус, компроміс виступають основними засобами досягнення політичної стабільності в демократичному суспільстві, а передумовою будь-яких засобів

досягнення політичної стабільності є визнання принципу толерантності.

Цей принцип можна констатувати в трьох рівнях: мегарівень, мезарівень і мікрорівень. Якщо брати до уваги мегарівень, то саме він включає розуміння толерантності як принципу, так і засобу. Саме під таким кутом зору проаналізуємо європейські доктрини толерантності, яка виступає загальноприйнятим принципом у досягненні стабільності в країні та свідчить про високий рівень політичної культури суспільства. Натомість ситуація в нашій країні далеко не така однозначна, оскільки завжди знаходиться принаймні одна зі сторін, причетна до вузла суперечностей, яка переконана, що альтернатива діалогові все ж таки існує. А діалог, своєю чергою, виступає як певна цінність, яку можна використовувати і в політично-правовій і в соціально-культурній та релігійній площинах.

Толерантність – європейська універсалія (універсальний засіб), яка животворить правопорядок і підтримує ідею загального консенсусу. Сьогодні у суспільній свідомості дедалі більший вплив на внутрішню і зовнішню політику державного життя має толерантність. Цю категорію можна віднести як до термінології історичної спадщини, так і безперечно назвати новою реальністю, яка потребує комплексного міждисциплінарного аналізу.

По-перше, сюди необхідно зарахувати тенденції і наслідки толерантності, її соціальні і політичні траєкторії. Тому сьогодні, ми можемо розглядати цю категорію із погляду глобалізаційних процесів, тобто як вона може впливати на політичне життя на міжнародній арені.

По-друге, слід врахувати зміну геополітичних реалій через крах колишнього світового устрою, фактичний обвал повоєнної системи європейської і міжнародної безпеки та через тенденцію до перегляду військово-політичних доктрин та способів урегулювання спірних проблем і конфліктів. Адже існування двох ворожих блоків – США і СРСР – протягом сорока років показало, що уряди кожної з цих країн толерантно ставилися один до одного. При цьому вони розуміли загрозу атомної війни для світового співтовариства і власне толерантне ставлення спостерігалось у підписанні цілої низки договорів про співпрацю і мир.

Це є самоочевидне розуміння того, що існує загальний владно-правовий інститут (традиційно це була держава, у сьогодишньому розумінні це може бути система колективної безпеки, військово-політичний блок тощо), у силових межах якого культурно-політичні розходження або, говорячи словами Дж. Локка, спекулятивні уявлення та віра в Бога не загрожують громадянському миру [6, с. 67]. Толерантність – це досвід Західної Європи, що замість безперспективної ворожнечі, відкрила шлях до усвідомлення паритету взаємного розуміння та діалогу. Це є спроба налагодити мирним шляхом співпрацю між різними суперечливими ідеологемами та поглядами.

Толерантність передбачає вміння йти на поступки і уможливорює співіснування різних, інколи навіть різко протилежних, точок зору, але в жодному разі не вдавання до насилля, зброї, ворожнечі. М. Мариневич зауважив, "...що толерантність – це лишень певна форма суспільної угоди про правила гри як необхідна передумова пошуку правди. Цей досвід толерантності став для західних дослідників архетипом, і коли вони звертають свій погляд на Схід Європи, зокрема на Україну, а ргіогі передбачають, що тут в розумінні людей існує така ж безальтернативність діалогу" [7, с. 10].

Щодо пояснення цього терміна – толерантність (від лат. Слова – *tolerantia* – терпіння), то за визначенням авторів Політологічного енциклопедичного словника "...це різновид взаємодії та взаємовідносин між різними сторонами: індивідами, соціальними групами, державами, політичними партіями, – за якою сторони виявляють сприйняття і терпіння щодо різниці у поглядах, уявленнях, позиціях та діях. Поява цього терміна, як вважають автори, саме й пов'язана з терпінням і практикою сучасного стану світового співтовариства, коли люди (у тому числі державні і політичні діячі) все більше розуміють необхідність установалення цивілізаційно-дружніх відносин між різними спільнотами і державами світового співтовариства" [8, с. 352].

З наукового погляду доцільно виділити декілька варіантів або видів толерантності: декларативний, реляційний та акційний. У першому випадку цей вид толерантності ґрунтується на словах (заявах, деклараціях). Яскравим прикладом такого виду толерантності в історії українського суспільства було прийняття Декларації про державний суверенітет УРСР від 16 липня 1990 року та Акта про державний суверенітет України від 24 серпня 1991 року. У другому випадку характерними властивостями толерантності виступають самі стосунки між різними суб'єктами на національному, регіональному та місцевому рівнях. У третьому випадку – ця категорія виявляється у діях.

Толерантність розглядається як мотив дій (поведінки), спроможний утримати конфліктуючі сторони від актуального насильства, тобто як свідоме творення ситуації толерантності. Передусім йдеться про можливість

домовитися, як зауважив Євген Бистрицький: "Домовленість (угода) – це заміщення реального силового зіткнення мовно-комунікативними (політико-дипломатичними, легальними) та інформативно-просвітницькими діями: прорахувати можливі наслідки, вигоду та не вигідність руйнівних дій, зіставити власні інтереси та можливі вчинки протилежної сторони, запропонувати розумний і найбільш оптимальний вихід із ситуації, що склалася" [2, с. 148].

Ситуація толерантності – це ситуація створення умов, зокрема ідеологічними та погрожувано-силовими засобами, раціонально-критичного, аргументованого дискурсу, спрямованого на досягнення взаємоприйнятної угоди, договору, що мав би чинні нормативно-стримувальні наслідки. Усе це означає, що досягнення ситуації толерантності можливе тоді, коли існують умови, для раціонально-договірної розв'язання конфлікту: є силовий (стримувальний, здебільшого військова сила) та інформаційний простір, що включає в себе інформаційне забезпечення, допомогу у виробленні владної позиції, що уможлиблюють прийняти рішення, яке, власне, і обмежує нетерпимість. Іншими словами, толерантність, зазвичай, розглядається на тлі загальної стратегії, спрямованої на раціональне подолання зіткнень суперечностей у разі виникнення конфлікту. В основі такого сприйняття ситуації толерантності ще криється надія подолати конфлікт на спільній основі інтелектуального зусилля до толерантності, зокрема групового раціонально-вольового самостримання.

Отже, звідси випливає, що толерантність – це перший ступінь позитивних відносин, які творять тріаду: толерантність – повага – співробітництво. Водночас слід зауважити, що доктрина толерантності володіє багатою історичною та філософською спадщиною. Якщо толерантність розглядати у філософському контексті, то можна зробити висновок, що толерантність – спосіб вираження думки, яка зародилася у Західній Європі в період Нового часу. Як зазначає відомий російський вчений Е. Соловйов: "...для традиційного суспільства толерантність є в повному значенні незрозумілою і невідомою" [2, с. 99].

Ознаки толерантності ми також не можемо знайти в античній чи римській філософії, хоча можна взяти до уваги, наприклад, релігійну політику Римської імперії, її високий ступінь конфесійної терпимості. Як заявляє польський вчений Р. Лягутко у своїй відомій праці "Tolerancja", "...поняття терміна толерантність із самого початку містило в собі щось загадкове і відразу зачіпало декілька сфер людського буття, починаючи з релігійної сфери. Оскільки толерантність проходить певний шлях духовної еволюції протягом століть, де і було зароджене саме розуміння цього принципу" [9, с. 205]. Автор цієї праці підкреслює, що толерантність не може обмежуватись категоріями консенсусу та її розуміння набагато ширше, ніж розуміння компромісу, який із самого початку має практичні підстави трактування в суспільно-політичному житті суспільства.

Хоча, як зауважив український філософ Ю. Іщенко, "...що антична форма толерантності не артикульована як принцип, утім, емпірично можлива, що містить в собі три тлумачення" [4, с. 116].

По-перше, – це визнання відмінностей, а по-друге, – припущення іншого, не свого, гранично чужого, "варварського". І по-третє, – розуміння справедливості як долі та вищого закону. Толерантність в той самий час не відіграє ролі свідомого регулятиву суспільних відносин. Проте вона входить у традиційні форми життя та, звичайно, моралі, постає як усталена соціально-психологічна реакція на ті чи інші події, яка живиться формами співпраці, солідарності, злагоди й миру і сама живить їх. Тут радше вона виявляється у своїй слабкій і пасивній формі, тобто як терпимість, навіть як терплячість і байдужість. Таке ставлення лише інтерпретує можливість виникнення передумови толерантності, а не її виявлення як такої.

Цілком інший характер має толерантність у період Нового Часу Західної Європи XVI–XVII ст. Толерантність зародилася в процесі духовних реформацій, що були тісно пов'язані зі змінами західного християнства. Цей процес супроводжувався чисельними нормативними сурогатами, замінами декларативних принципів. І тому на підставі набутого досвіду можна стверджувати, що формування толерантності, або так званої терпимості, лежить не в аспекті вміння знаходити практично вигідні конвенції, а швидше за все в аспекті послідовного мислення, не так в етичному аспекті, як у правовому.

Проте, як зауважує відомий польський філософ і громадський діяч Л. Колаковський, "...толерантність набрала свого сучасного забарвлення, лише завдяки релігійному поділу у Європі в XVI–XVII ст., внаслідок перманентного розв'язання конфлікту з релігійним підґрунтям (католики проти протестантів, православні проти католиків)". Саме тоді, у 1689 році з'являється знаменитий "Лист про толерантність" англійського філософа Дж. Локка, який, на нашу думку, не втратив свого значення і на початку XXI століття. Подібні класичні визначення толерантності спираються на передумову існування універсальної силової основи, акумульованої в певних державних інституціях, і спроможної стримувати конфлікт світоглядів у стані взаємотерпимості" [5, с. 41].

Адже до Дж. Локка усі вважали, що передумовою політичної стабільності є релігійна і культурна

однорідність. Проте англійський філософ у своєму “Листі про толерантність” подає іншу версію, суть якої полягає у тому, що безпека держави зміцнюється підтримкою тих громадян, які сповідують панівну релігію, і наскільки зміниться її безпека, якщо буде шанована релігія кожного. Громади тих віросповідань, які перебувають у меншості, будуть такі вдячні, що зберігатимуть вірність цьому державному ладові. Якраз тому толерантність, якщо говорити про наявні її визначення, не є лише суб’єктивною терпимістю до всього інакшого, в сенсі чужих поглядів та вірувань, толерантність передбачає практичну дію для стримування ідіосинкразії щодо чужого. Толерантність завжди є мірою допуску, дозволеного відхилення від певних стандартів та норм, тобто мірою, що означає активний контроль над власними діями.

Темперамент терпимості – це не християнська смиренність, а довіра до чужого розуму і відкритості в дискусії: по-перше, що слід зробити для правильного розуміння толерантності: розрізнити два на перший погляд подібних феномени, а власне – нетерпимість і непримиренність, і відповідно до цього терпимість і смиренність. Існує багата філософська література щодо ролі і впливу толерантності на організацію суспільного життя. Є й численні юридичні праці, де робляться спроби встановити зв’язок між правом або точніше правопорядком та толерантністю із забезпеченням та захистом демократичного режиму.

Однією із найважливіших ознак розвитку і діяльності політичної влади в демократичному суспільстві є пріоритет толерантності. Відтак ми сьогодні є свідками безпрецедентного консенсусу в питаннях, які повинні панувати на міжнародній арені. На відміну від світу, який роздирали ідеологічні конфлікти, а з цим, як наголошує відомий американський політолог З. Бжезінський у своєму виступі на колоквиумі Кастельгандольфо улітку 1998 року, “...ми мали справу упродовж більшої частини ХХ століття – нині існує глобальний, принаймні риторичний консенсус і толерантність, що передбачає наступні чотири, вельми загальні принципи:

- а) люди повинні жити в самоврядних суспільствах, заснованих на верховенстві права;
- б) мир у світі має базуватись на повазі до суверенності народів, а не на гегемонії;
- в) найефективнішою економічною системою є вільний ринок;
- г) досягнення науки мусить бути доступним для всього людства" [1].

Проте й сам автор визнає, що це дуже неокреслені директиви чи принципи, і їх можна інтерпретувати й застосовувати по-різному. Та все ж вони характеризують площину загального консенсусу і толерантності, заснованих на фундаментальних засадах демократії. Досить риторичними і загальними принципами є названі чотири категорії, які в кожному суспільстві є певними ідеалами і непорушними нормами. Хоча й сам З. Бжезінський запитує: Чи насправді ці норми точно віддзеркалюють сучасну дійсність? Звісно, що ні. Сьогодні більшість держав є представницькими демократіями (117 із 191). І переважно на глобальній ієрархії влади виступають вершиною піраміди США, які змогли протягом декількох десятиліть зберегти той факт загальної згоди та толерантності як всередині самого ж суспільства, так і на міжнародній арені. Із слів американського політолога випливає й той факт, що США відіграють роль формоутворювального чинника та й зберігають місію консенсусу і толерантності ще з періоду після холодної війни, визнаючи цю державу єдиною глобальною наддержавою. Категорично підтверджуючи й те, що міжнародну ситуацію визначають три фактори: примат могутності США, глобальний успіх демократії, а також перемога ринкової економіки над етатистськими концепціями централізованої економіки. Зазвичай ці фактори взаємопов’язані між собою і впливають один на одного.

А тепер перенесемо нашу увагу з успіху консолідованої демократії, яка передбачає толерантність як один із чинників врегулювання конфліктної ситуації і досягнення співробітництва в межах можливого, зосередивши свою увагу на сьогоднішні, де ідея толерантності має практичну цінність, якщо говорити про вплив певних суспільних патологій на гідність як пересічних громадян, так і міждержавних відносин. Тут маються на увазі такі "хвороби" сучасного складного суспільного ладу, як расова дискримінація, апартеїд, міжетнічна ворожнеча, геноцид, етнічні чистки. Власне тоді ми спостерігаємо помітну роль толерантності у формуванні громадянсько-правового ладу як на місцевому і регіональному, так і на глобальному рівнях. Надто добре це спостерігаються тоді, коли проблема розглядається у контексті дискримінації, репресій, масових вбивств, геноциду та порушення прав людини та норм людської моралі. Водночас мусять існувати моральні та правові межі самої толерантності. Може навіть бути так, що толерантність до расизму та етноциду буде аморальною і непростачливою. Моральна відповідальність та юридичний професіоналізм вимагають належної оцінки того соціального контексту подій у суспільстві, де є обов’язковою толерантність, а де з погляду моралі і права – доцільна нетолерантність.

Хоча, як стверджує відомий філософ і есеїст У. Еко, "...якщо ми говоримо про толерантність, то насамперед слід з’ясувати, що є в нашому розумінні (нетолерантність), які риси і чинники ми відносимо до

нетолерантності. Аби бути толерантними щодо іншої людини, думки, ідеології, політичних дій, слід визначити межу толерантності і поставити межу нестерпному" [3]. І цілком зрозумілим є заклик сорока інтелектуалів, які зібрались у 1993 році і поставили перед собою завдання уважно стежити за усіма діями ультраправих. Ті, хто поставив свій підпис під "Закликом до пильності" ("Appel a la vigilance"), а їх уже кількесот, стривожені, що внаслідок частого вжитку відбувається звикання до небезпечних ідей, деякі з них стають привабливими. Учасники примирення, або ми їх назвемо захисниками толерантності, вирішили не брати участі у виданнях, зустрічах, радіо- й телепрограмах, які принаймні якось стосуються ультраправих.

Загальноприйнятий підхід до проблеми співвідношення толерантності і нетолерантності мусить ґрунтуватися на реальних діях і поведінці людей у складних ситуаціях та сферах взаємодії. Ось чому у цьому підході толерантність і нетолерантність розглядаються як наслідок або результат соціально-політичного факту. Зв'язок між правом та соціальним фактом полягає у тому, що перше є наслідком і передумовою суспільних відносин. Якщо розглядати право саме з цієї площини, тобто з якою ефективністю воно може і має реагувати на численні комбінації конфліктуючих та взаємодоповнюючих запитів, що їх формують люди у своїх суспільних, політичних та економічних зв'язках, можна довідатися про державно-політичний устрій, який це право сповідує і захищає.

Вважаємо, що теоретичні напрацювання західної політично-наукової думки щодо консенсусу, компромісу і, зокрема, принципу толерантності, є дуже важливими в умовах сучасного політичного розвитку України. Як показали парламентські вибори 2006 року, українське суспільство все ще не може вийти з революційного стану. Можливо це добре для деяких політичних сил, які у цій ситуації здобувають певний відсоток голосів (особливо тих сил, що орієнтуються на радикальні настрої населення).

З нашої точки зору, настала пора об'єднання України навколо дійсних, правильно зрозумілих національних рис України, які б насправді інтегрували українське суспільство. В центрі національного інтересу мала б бути людина, незалежно від її добробуту, свобода, гідність та особисті права. І це могло б стати основою стабільності, але знову ж нагадаємо, що без досягнення принципу толерантності, що передбачає розуміння і повагу до іншої точки зору, це неможливо. Оптимізм стосовно майбутнього України в цьому контексті вселяє надію щодо стабільності і сталого розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезинський З. Демократія перед лицем глобалізації. [http:// www.ji-magazine.lviv.ua/n19/texts/bzezinsk.html](http://www.ji-magazine.lviv.ua/n19/texts/bzezinsk.html).
2. Демони миру і боги війни. Соціальні конфлікти в посткомуністичному світі. – К.: Політична думка, 1997. – 488 с.
3. Еко Умберто. Толерантність та її межі / [http:// www/Ji-magazine.lviv.ua/n16texts/eco/html](http://www/Ji-magazine.lviv.ua/n16texts/eco/html).
4. Іщенко Ю. Умови та можливості толерантності в античності // Філософська думка. – 2001. – № 3. – С. 116–140.
5. Колаковський Лешек. Мінілекції на максітеми. – К.: Основи, 1999. – 133 с.
6. Локк Дж. Опыт о веротерпимости: Сочинения. В 3-х т. Т.3. – М., 1989.
7. Маринович М. Толерантність як уміння "плавати в одному човні" // Критика. – Вересень. – 2001. – С. 10–11.
8. Політологічний енциклопедичний словник // За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
9. Legutko R. Tolerancja. Rzecz o surowym panstwie, prawie natury, milosci i sumnie. – Krakow, 1997. – 235 p.

Леонід Мозговий, Сергій Полуденко

Слов'янський державний педагогічний університет

ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ В ПОЛІТИКО-ФІЛОСОФСЬКОМУ АСПЕКТІ

О Мозговий Л., Полуденко С., 2006